

Другий тип зрушень у структурі національної економічної системи пов'язаний з підвищенням частки нематеріального виробництва. Таку структурну зміну неправомірно оцінювати однозначно. Варто зазначити, що багато видів послуг раніше перебували в зародковому стані, а тепер набули широкого розповсюдження, особливо у великих містах України. Потенціал ринкового розвитку відображає помітне зростання на тлі загального кризового спаду збільшення й підвищення якості низки побутових, транспортних та інших ринкових послуг.

Третя найбільш суттєва структурна тенденція, яка характеризує зміну стану економічного потенціалу, є послаблення ресурсної ефективності виробництва і, як наслідок, виявилася деформованою структура споживання значної частини населення, що є перешкодою для подальшого соціального розвитку багатьох регіонів.

Оцінка трансформаційних процесів неоднорідного економічного простору України, структура його складових регіональних господарських систем свідчить про відсутність поки що раціонально організованого і структуризованого, цілісного господарського комплексу та його регіональних структур [3].

Основними напрямками подальшого розвитку раціональної економічної структури повинні стати: стабілізація розвитку галузей паливо-енергетичного та будівельного комплексів, оптимізація розвитку галузей агропромислового комплексу, організаційно-структурна перебудова машинобудівного комплексу, перебудова механізму державного управління, науково-технологічне оновлення виробництва, переорієнтація структури матеріального виробництва на соціальні потреби населення, раціональне використання сировинного потенціалу країни.

Література

1. Мельник Л.К. Структура регіональної економіки: сутність та напрями трансформації / Л.К. Мельник // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. праць: у 2 ч. – К., 2001. – Ч. 2. – С.4–10.
2. Дорогуцьов С. Трансформація структури економіки: теорія і практика / С. Дорогуцьов, О. Горська // Економіка України. – 1998. – № 1. – С. 4–12.
3. Пена Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України / Пена Т.В. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 440 с.

УДК 502.33.004

І.О. КРЮКОВА

Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

ПРИРОДА ЯК ОБ'ЄКТ ВІДНОСИН СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Наріжним питанням у своїй теорії суспільно-економічного розвитку К. Маркс розглядав проблему експлуатації капіталом людської живої праці, яка була наслідком основної суспільно-економічної суперечності капіталістичного

способу виробництва – між суспільним характером виробничого процесу та приватним способом привласнення його результатів [1, с. 228]. Капіталіст розглядався суб'єктом відносин експлуатації, найманий робітник був їх об'єктом, а його робочі зусилля – предметом цих несправедливих відносин.

Марксистська теорія соціально-економічного антагонізму нині втратила свою ідеологічну актуальність у зв'язку із сучасними світовими тенденціями розбудови систем змішаних ринкових економічних відносин. Проте питання експлуатації не стало рудиментом економічної науки. Попри послаблення актуальності її трудового аспекту, загострилася нагальність глобального природного аспекту експлуатації. Цей аспект пов'язаний із проблемою факторіального розподілу результатів виробництва, неадекватного виробничому внеску природно-ресурсного фактору та вимогам його відтворення. Наслідком такої неадекватності стає екологічна криза, що незважаючи на всі сучасні технологічні та інформаційні досягнення, дедалі все більш насувається на планетарну цивілізацію.

Наше дослідження присвячено не відродженню власне теорії марксизму як такої, але використовує її методологію з метою обґрунтування проблеми експлуатації у сфері природокористування як суспільно-економічних відносин між соціумом і природою, неадекватних з погляду забезпечення належних умов, як для процесу природного, так, зрештою, і суспільно-економічного відтворення в цілому.

Об'єктом дослідження є процес відтворення природних ресурсів, предметом – суспільно-економічні відносини природокористування. Методологічною базою дослідження взято теорію капіталістичного суспільно-економічного відтворення К. Маркса, філософський принцип людиноцентризму, логічний прийом екстраполяції та економічні погляди представників української школи фізичної економії. Завданням дослідження є здійснення екстраполяції основних марксових положень про експлуатацію до природних ресурсів як матеріальної бази виробництва, її взаємоузгодження із основними методологічними положеннями української школи фізичної економії та критика позитивного людиноцентризму в контексті похідної від нього методології ціноутворення.

На наш погляд, відносинам взаємодії суспільно-економічної системи із системою природного середовища притаманна суперечливість, аналогічна висвітленому в свій час К. Марксом антагонізму праці і капіталу. Тому обґрунтування ним відносин соціально-економічної експлуатації на базі тлумачення особливостей простого і розширеного капіталістичного відтворення використано як опорну методологічну модель.

Основну і глобальну суперечність процесу суспільно-економічного відтворення ми вбачаємо в шахрайстві природокористування, яке полягає в суспільному характері майбутніх економічних та інших збитків від екологічних екстерналій та в сучасних приватно-підприємницьких прибутках від господарської діяльності. Зміст цієї суперечності розкривається через експлуатацію суспільним фінансовим капіталом капіталу природного.

Експлуатація – це несправедливі економічні відносини розподілу, неадекватні продуктивному внеску факторів виробництва. На нашу думку, процес експлуатації є неодмінним атрибутом ринкової економіки, в умовах якої підприємець прагне до ефективності показників господарської діяльності, тобто до отримання прибутку шляхом перевищення цінності результатів економічної діяльності над цінністю витрат. Об'єктом експлуатації є ті виробничі ресурси, продуктивна віддача яких є вищою за сплачену за них ціну.

Об'єктом відносин експлуатації, за К. Марксом, є найманий робітник, а предметом експлуатації – його робоча сила, тобто безпосередньо жива праця людини [2, с. 169–178]. Предметом експлуатації можна вважати продуктивну виробничу віддачу також і засобів праці – техніко-технологічних та інформаційних ресурсів, адже вони є уречевленою формою минулої живої людської праці [1, с. 248]. Предмети праці, природні за своїм походженням, теж підлягають експлуатації, що є експлуатацією продуктивних сил природи: процесу фотосинтезу рослин, корисних властивостей тварин, а також земних надр, утворених унаслідок тривалої історії життєдіяльності біосфери за певних кліматичних умов в історії нашої планети.

Таким чином, ми дотримуємось позиції, що продуктивне використання будь-якого виробничого ресурсу є процесом його експлуатації. Процес експлуатації, пояснений К. Марксом на прикладі експлуатації соціальної, заснований на тому, що споживча корисність ресурсу є більшою за його вартість і дозволяє отримувати додаткову вартість [2, с. 169–178].

Виробництво супроводжується вилученням корисних властивостей факторів виробництва шляхом поступового часткового перенесення переваг їх корисності над вартістю на готову продукцію. Отже, предмет відносин суспільно-економічної експлуатації не обмежується робочою силою найманого робітника.

Категорія *експлуатація виробничого ресурсу*, на нашу думку, тотожна процесу споживання його корисних властивостей, які є більшими за його вартість. Тому власне наявність інституту експлуатації як такого не становить реальної, гострої наукової проблеми, чого не можна сказати про надексплуатацію.

Надексплуатація є нехтуванням потребами простого відтворення. Вона існує, коли зарплата стає меншою за прожитковий мінімум [2, с. 175].

Надексплуатація фактору виробництва – це ступінь використання виробничого ресурсу понад його відтворювальні можливості, що являє собою процес його фізичного знищення. Підвищення ступеня експлуатації пов'язано із зростанням інтенсивності праці і спричиняє збільшення безробіття – так зване відносне перенаселення [2, с. 629–649]. Внаслідок незіставності динаміки доходів капіталістів та найманих робітників неминуче загострюється проблема загальних суспільно-економічних криз.

Якщо внаслідок експлуатації факторів виробництва відчувається лише певне зменшення потенціалу розширеного відтворення факторіальної бази виробництва, то надексплуатація спотворює, а зрештою і руйнує процес простого економічного відтворення в цілому. Отже, гострота проблеми

експлуатації полягає не в її абсолютному, а відносному аспекті. Актуальною проблемою є ступінь експлуатації, коли він переходить певну межу і перетворює процес експлуатації на процес надексплуатації, який виснажує виробничі ресурси. К. Маркс визначав, що норма додаткової вартості як здобуток від співвідношення додаткового часу праці робітника до необхідного часу його праці, є показником ступеня експлуатації робочої сили капіталом [2, с. 213].

Процес експлуатації природних ресурсів являє собою їх використання як джерела енергії та предметів праці для виробництва. Він є процесом їх господарської трансформації з метою адаптації до задоволення людських потреб. Ступінь експлуатації природних ресурсів пов'язаний із темпами природокористування. Прискорені темпи сучасного природокористування призводять до виникнення проблем природно-ресурсної безпеки людства і скорочення перспектив його сталого економічного розвитку. Адже сталий економічний розвиток людської цивілізації потребує простого відтворення природних ресурсів [3].

Підвищення інтенсивності природокористування можна порівняти з інтенсивністю використання живої праці в умовах упровадження конвеєрного способу виробництва. Чинниками ступеня експлуатації, або норми додаткової вартості, є показники екстенсивності та інтенсивності праці, що виражаються в показниках абсолютної та відносної додаткової вартості [2, с. 506–516]. Екстенсивність праці вимірюється кількісним параметром тривалості робочого часу, а інтенсивність – якісним показником продуктивності праці, тобто витратами живої енергії в одиницю часу, або швидкістю праці.

Причина збільшення як ступеня експлуатації робочої сили людини, так і інших природних ресурсів, є спільною – це розширене капіталістичне відтворення на базі масового індустріального типу суспільного виробництва. Вона прихована не власне у приватній власності, а в інституті капіталістичної приватної власності та її масштабах – у процесах концентрації та централізації капіталу та виробництва на основі використання найманої праці [2, с. 626–629].

За умов переважно простого економічного відтворення на засадах дрібнобуржуазної власності питання ступеня експлуатації людини, як і ступеня експлуатації природи, не загострюються, тобто проблема їх надексплуатації не постає. Процес природокористування відбувається помірно, показники його інтенсивності не сягають критичних загрозливих меж.

Експлуатація як питання суспільно-економічного відтворення поринає в аналіз процесу справедливості економічного розподілу. Справедливість етапу розподілу як ланки процесу економічного відтворення має забезпечуватися шляхом адекватного відшкодування процесом калькулювання собівартості, відображеним у ціноутворенні, витрат на відтворення факторних складових – природно-ресурсної, соціальної і техніко-технологічної.

Демократизація процесу суспільно-економічного відтворення соціальної складової виробництва відбувається шляхом упровадження соціальних гарантій та дифузії власності. Належне відтворення засобів праці в умовах науково-технічного прогресу забезпечують амортизаційні відрахування з прискореним

коефіцієнтом, що враховують не лише фізичний знос устаткування, а і його моральне старіння. Стан урахування інститутом ціноутворення потреб відтворення біосфери є незадовільним. Ця проблема має два аспекти.

По-перше, низький рівень екологічності виробництва. Екологічні витрати повинні мати випереджаючий характер стосовно причини забруднення, а не знешкоджуючий його наслідки. Для цього повинно працювати жорстке рестриктивне екологічне законодавство, спрямоване на обмеження екологічних порушень. Розміри штрафних санкцій мають бути настільки відчутними для економічних агентів, щоб вони надавали перевагу витратам на превентивні екологічні заходи. Але проблема полягає не лише у розробці та впровадженні ефективного екологічного законодавства. Вона значно глибша: в самій незадовільній методології врахування витрат існуючою політикою ціноутворення, що базується на принципі людиноцентризму, тобто на вимірі всіх явищ і процесів стосовно людини як ціннісного центру системи координат.

В існуючій системі ціноутворення ціна природних ресурсів обумовлена витратами не на їх відтворення, а на видобування людиною, тобто враховує лише відшкодування витрат живої та уречевленої праці людини і не враховує уречевленої праці природи. Це той нетрадиційний глобальний аспект природничої проблеми економічного відтворення, який нині не тільки не підлягає розв'язанню, а навіть ще не став предметом фундаментального економічного осмислення та обговорення в наукових колах. Між тим, природні ресурси є глобальним фактором виробництва, тому порушена методологічна проблема стосується не лише цінової політики у сфері природокористування, тобто у видобувних галузях, а й властива всьому похідному від неї процесу суспільного ціноутворення в цілому.

Показники ефективності суспільного господарства, що показують перевищення його результатів над витратами, розраховуються теж на базі оцінки природних ресурсів лише ціною їх видобування. Якщо б витрати на природні ресурси оцінювалися з огляду на потреби забезпечення їх простого відтворення, картина виміру ефективності була б кардинально відмінною. В разі справедливого розподілу валових доходів від виробництва, відповідно до вимог компенсації справжньої вартості природних ресурсів біосфери, існуючі темпи нагромадження фінансового капіталу, який є джерелом розширення обсягів виробництва і інструментом відповідних обсягів природокористування, були б неможливі.

Висхідним у сучасній цивілізаційній системі координат є принцип людиноцентризму, згідно з яким людина є відправною точкою виміру всіх процесів. Він поширюється і на висвітлені особливості традиційно існуючої системи ціноутворення. Цей принцип здається нам цілком аксіоматичним, нормативним принципом поступу історії сучасної цивілізації, адже він походить від вшанування людської гідності і, відповідно, зумовленого нею визнання найвищої цінності людської особистості. Вся історія розвитку європейського типу цивілізації постає як тернистий тривалий шлях ствердження засад гуманізму і демократії. Але справа в тому, що недовіком

принципу людиноцентризму є непослідовна реалізація в економічній практиці, яка не враховує біопсихосоціальних дефініцій у природі людини.

Щоб вшанувати людину, необхідно вшанувати перш за все її біологічне походження, тобто природну основу її життєдіяльності. З ним етимологічно пов'язана людська господарська психологія та доцільність колективного об'єднання людей у соціумі. Отже, принцип людиноцентризму не є самодостатнім принципом суспільно-економічного відтворення. Він системно пов'язаний із перманентною важливістю для людського відтворення такого первинного нерукотворного блага, яким є природа.

Сучасний представник української школи фізичної економії М.Д. Руденко вважав, що економічна наука виявилась осторонь від фізичних проблем, які притаманні людині не менш, ніж проблеми психологічні чи соціальні. Такий підхід спрощує економічні знання, робить їх однобокими і тим самим неефективними у вирішенні народногосподарських питань. Розділяючи позицію М.Д. Руденка, економічний історик Л.Я. Корнійчук зазначає, що "...не політизація економічних знань, а їх визначення з позицій природних законів може стати основою ефективного економічного розвитку" [4, с. 269].

Процес експлуатації природних ресурсів під час господарської діяльності людства в теорії фізичної економії називається ентропією [5, с. 207]. Перевищення темпів ентропії над відповідними можливостями швидкості природного та культивованого людиною відтворення ресурсів є процесом їх суспільного знищення, з приводу якого суспільно-економічний прогрес ще на початку ХХ ст. тривожив нашого видатного співвітчизника, представника української школи фізичної економії В.І. Вернадського. Його непокоїла проблема витіснення біосфери ноосферою під сцієнтичним прапором абсолютизації науки в житті суспільства та протиставленні силам природи могутності озброєної її науковими досягненнями людини [6].

М.Д. Руденко досить неординарно бачить співвідношення важливості людини та природи як продуктивних факторів виробництва. На його думку, джерелом абсолютної додаткової вартості є енергія Сонця, а джерелом відносної додаткової вартості – праця людини [7, с. 90]. Звернемо увагу, що саме праця, а не власне робоча сила як здатність до праці. Мається на увазі і не просто робота як механічний процес витрачання людської енергії. Праця є осмисленим, творчим і високоорганізованим процесом людської діяльності.

Так само, як праця за К. Марксом є носієм додаткової вартості, а капітал – інструментом, що уможлиблює її реалізацію у фінансованому його власником виробничому процесі, на думку М.Д. Руденка, первинна роль у виробництві додаткової вартості належить природі, а вторинна – людині. Попри визнання всієї величі процесу людської праці, не людині як творцю, а силам природи належать ціннісні пріоритети у створенні додаткової вартості (сонячній енергії – як джерелу та процесу фотосинтезу – як акумулятору). Існування людської праці як втілення відносного аспекту категорії додаткової вартості має місце і сенс тільки у зв'язку із наявністю її природного абсолютного аспекту, втіленого в енергетичних запасах Землі внаслідок дії сонячних променів. Крім того, на думку фундатора української школи фізичної економії

С.А. Подолинського, негативну роль для продуктивного статусу людини відіграє згубна звичка марнотратства, притаманна людству. Вона є причиною розкрадання планетарної енергетики і знищення додаткової вартості, створеної Сонцем і втіленій у ресурсах біосфери [5, с. 276–278].

Одним із наукових відкриттів С. А. Подолинського є так званий закон Подолинського, що з природничих засад функціонування людини на кшталт термодинамічної машини обґрунтовує високу продуктивну властивість її праці, яка вирізняє істоту людини від решти біологічного світу [5, с. 246]. Після цієї та попередніх тез чи не здаються шановному читачеві погляди вченого на продуктивність людини дещо суперечливими? Так, адже розрізняють потенцію до дії та власне дію у зв'язку з існуванням поправки на проблему антиномії людської праці.

На переконання С.А. Подолинського та його послідовників, мета людської праці і суспільного прогресу в цілому полягає у планетарній місії людства щодо примноженні енергетичного бюджету Землі, тобто у заощадженні та нагромадженні на її поверхні сонячної енергії [5, с. 283]. З таких позицій можна зробити висновок про три цивілізаційні обличчя людства, що відповідають трьом моделям суспільного господарювання. Перше обличчя – конструктивно-благородне – підтримує розширене відтворення природних сил Землі; друге – нейтральне – підтримує просте відтворення її енергетичного бюджету і третє – варварсько-деструктивне – те, що не забезпечує простого відтворення природних ресурсів і залишає прийдешнім поколінням дедалі менше шансів на гідне існування.

Прискорений темпами сучасної ентропії ступінь надексплуатації природних ресурсів суспільством призводять до виникнення проблем природно-ресурсної безпеки людства. Між тим сталий економічний розвиток людської цивілізації потребує дотримання умов простого відтворення природних ресурсів. Якщо стан відтворення природних ресурсів певного регіону переходить критичну нижню межу, то порушується рівновага природного середовища на цій території, що призводить до руйнування її біогеоценозу як продукуючої природно-ресурсної системи. Тоді біосфера починає втрачати системні можливості відтворення природних ресурсів, змінюються її параметри.

Екологічна криза неодмінно виливається в кризу економічну. Яскравим прикладом була криза 70-х років ХХ століття, на хвилі якої почали виникати інформаційні теорії постіндустріального суспільства [8]. Для виходу з кризи економіка потребує нових наукових інформаційних проривів, які змінюють технологічну базу виробництва та відносно зменшують техногенне навантаження на довкілля. Проте вони не є панацеєю. Екологічна шкідливість господарських екстерналій залежить не тільки від ступеня інтенсивності виробництва, а й від абсолютної складової – регулювання його обсягів інститутами попиту, пропозиції та держави та від вироблених нормативних фундаментальних методологічних засад парадигми економічного розвитку.

З цього приводу М.Д. Руденко переконаний, що сучасна економічна наука вражена кризою через свою відокремленість від фізичної економії, і

наголошує на необхідності розвитку фізичної економії, основи якої розроблені Ф. Кене як альтернативи політичної економії, закладеної А. Смітом і Д. Рікардо [7, с. 385].

Отже, стратегічні питання суспільного відтворення залежать від питань екології. Відтворення природно-ресурсного фактору – джерела енергії, сировини і матеріалів для виробництва, є не менш важливим, ніж відтворення людського продуктивного чинника, проблему експлуатації якого виразно розглядав К. Маркс. Розв'язання проблеми експлуатації природних ресурсів є не менш складним завданням, ніж урегулювання проблем соціальних.

В умовах виявленої недосконалості існуючої системи ціноутворення, яка не покриває фінансових потреб простого відтворення природних ресурсів, ступінь їх надексплуатації безпосередньо залежить від темпів природокористування. Цей чинник, у свою чергу, складається з показника темпів економічного зростання та ступеня його інтенсивності.

Варто поступитися психологією суспільства споживання, яку протягом другої половини ХХ ст. культивували в суспільній свідомості західні економісти. Адже екологічна криза створює не лише економічні скрутності. Зміна природно-кліматичних умов біосфери становить загрозу для людського виживання як такого. Краще поступитися часткою сучасного, аніж втратити все майбутнє.

Дієвим висновком з проблематики цього дослідження є необхідність урегулювання суспільно-економічного відтворення на базі налагодження процесу сталого розвитку, який передбачає гармонічний розвиток соціальної та природної складових [9, с. 135–137]. У розв'язанні проблеми надексплуатації природних ресурсів процес сталого розвитку має базуватися на фундаментальних методологічних засадах теорії фізичної економії, а також ураховувати концепцію нульового зростання та інформаційні резерви постіндустріального суспільства.

Концепція нульового зростання, викладена економістами Римського клубу, відстоює необхідність обмеження абсолютної складової темпів природокористування за рахунок припинення збільшення обсягу виробництва продукції [3]. Інформаційні резерви постіндустріального суспільства спрямовані на обмеження відносної складової інтенсивності природокористування за рахунок збільшення наукової та інформаційної місткості продукції, тобто заміщення високого рівня ресурсомісткості виробництва великими показниками його технологічності [8].

Теорія фізичної економії вказує шлях взаємоузгодження відтворення біосфери і ноосфери через механізм наближення організації процесу господарського відтворення до закономірностей природного відтворення. Теорія фізичної економії є теорією гуманізму, що на кшталт марксовому адвокуванню найманої праці має призначення захистити від надексплуатації природно-ресурсний фактор виробництва як запоруку життєвих перспектив людства в цілому. Але ці потуги української школи фізичної економії є поки що методологічно відособленими від сучасної традиційної економічної науки і тим більше від наших практичних економічних реалій.

З огляду на відсутність достатнього ефективного сучасного цивілізаційного досвіду щодо розв'язання досліджуваної проблеми надексплуатації суспільним господарством природних ресурсів, практика суперечності між ними, на наш погляд, залишається переважно антагоністичною. Стан екології є індикатором взаємовідносин суспільства з природою, антагоністична ситуація між якими зміниться на кращу лише, якщо втратить актуальність загроза глобальних екологічних катаклізмів.

Література

1. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Государственное издательство полит. лит. СССР, 1961.
Т.19. – 1961. – с. 228;
Т. 25, ч. 1. – 1961. – с. 248.
2. Маркс К. Капітал. Т. 1 / К. Маркс. – К.: Державне видавництво політ. літ. УРСР, 1954. – С. 169–178.
3. Корнійчук Л.Я. Економічне зростання і сталий розвиток / Л.Я. Корнійчук // Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 84–92.
4. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України: навч. посібник / Л.Я. Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2004. – 431 с.
5. Подолінський С.А. Вибрані твори / С.А. Подолінський; [упоряд. Л.Я.Корнійчук]. – К.: КНЕУ, 2000. – 328 с.
6. Вернадський В.И. Научная мысль как планетарное явление / В.И. Вернадський. – М.: Наука, 1997. – 150 с.
7. Руденко М. Енергія прогресу / М. Руденко. – К.: Молодь, 1998. – 527 с.
8. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В.Л. Иноземцев. – М.: Логос, 2000. – 304 с.
9. Філіпенко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації: навч. посібник / А.С. Філіпенко. – К.: Знання, 2000. – 174 с.

УДК 330.341.2:553.04

В.В. МАТЮХА, М.Т. МОВЧАН

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ВАЖЕЛІ ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ НАДРОКОРИСТУВАННЯ**

Відповідно до Конституції України для нашої країни характерна державна форма власності на надра та державне управління процесом їх використання.

Відомо, що управління, яке побудоване на науковій основі, здатне різко прискорити розвиток виробництва та значно підвищити його ефективність. Зміни, які відбулися за останні роки у сфері економічних відносин надрокористування, вказують на те, що в процесі управління цією сферою поряд з традиційними застосовувались якісно нові способи організації, планування, контролю координації. Як свідчить світова практика, якісних зрушень у сфері управління фондом надр можна досягнути за рахунок інституціоналізації сфери надрокористування. Інституціоналізацію економіки